

Іванна Борлак
(Одеса)

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ГАГАУЗІВ ПІД ЧАС ГОЛОДУ 1946–1947 РОКІВ У СЕЛІ ДМИТРІВКА БОЛГРАДСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто трансформації традиційної культури гагаузів у роки голоду (1946–1947) у с. Дмитрівка Болградського району Одеської області на основі свідчень очевидців; з'ясовано фактори деформації традиційного укладу життєдіяльності гагаузів; окреслено основні зміни в родильній, весільній та поховальній обрядовості.

Ключові слова: голод, традиційна культура, «активісти», макуха, людоїдство, «місцеве керівництво».

The report is devoted to the study of the transformation of traditional culture Gagauz during 1946–1947 famine in the village Dmitrovka Bolgrad district of Odessa region based materials pohospodarskyh books and eyewitness testimony. Identified factors strain the traditional way of life Gagauz. Be observed major changes in maternity, wedding and burial rites.

Keywords: hunger, traditional culture, activists, cake, cannibalism, «local authorities».

В статье рассматриваются трансформации традиционной культуры гагаузов в годы голода (1946–1947) в с. Дмитровка Болградского района Одесской области на основе свидетельств очевидцев; выявляются факторы деформации традиционного уклада жизнедеятельности гагаузов; прослеживаются основные изменения в родильной, свадебной и погребальной обрядности.

Ключевые слова: голод, традиционная культура, «активисты», жмых, людоедство, «местное руководство».

Як відомо, гагаузи проживають на території Молдови й України. Більшість гагаузького населення в Україні мешкає на території Буджака. Викликає інтерес с. Дмитрівка, яке територіально розміщене в Болградському районі Одеської області на кордоні з Молдовою. Воно засноване в 1821 році. Село названо на честь воєначальника гагаузького ополчення – ротмістра Дмитра Ватікіоті. Гагаузи зуміли зберегти свою традиційну культуру, але у ХХ ст. в село прийшла радянська влада, і це призвело до деформації загальних цінностей та втрати окремих ланок культури.

Село Дмитрівка – моноетнічне. На початку ХХ ст. населення села було малограмотним. Більшість населення не вміло ні читати, ні писати. Уже в 40-х роках ХХ ст. жителі починають отримувати початкову освіту, але все одно населення залишається здебільшого безграмотним, бо люди більше зосереджувалися на роботі в полі і їх не цікавило те, що пишеться в книжках і як. Батьки не хотіли відправляти в школу дівчаток, оскільки вважали, що їх необхідно вчити домогосподарювання. Через

вищезгадані причини жителі с. Дмитрівка залишалися безграмотними [1, с. 394–395]. Головною причиною відсутності грамотних людей була нестача здібних наставників.

На сьогодні с. Дмитрівка – центр сільської ради, розташований за 70 км від районного центру. Населення – 4611 чоловік, а от населення станом на 1946 рік становило близько 7 тис. осіб.

Одним з факторів, які спричинили деформації загальних цінностей та втрати окремих ланок культури в гагаузів, став голод 1946–1947 років. У цій місцевості голод був дуже сильний, як голод 1932–1933 років. Він забрав дуже багато людських життів, що призвело до скорочення кількості населення гагаузів.

Ця тема актуальна, оскільки маловивчена. Вирішення цієї проблеми ускладнено через слабкість джерельної бази. Здебільшого здійснювалися дослідження етнографічних і демографічних процесів. Значний етнографічний і фольклорний матеріал про гагаузів зібрав В. Мошков. Проблеми походження гагаузів, їх етногенез за історичними, лінгвістичними й антропологічними даними вивчав А. Ша-

башов [2, с. 344–356]. М. Маруневич [3, с. 64], С. Курогло [4, с. 67], Л. Покровська [5, с. 142], Є. Квілінкова [6, с. 189] досліджували переважно культуру гагаузів, їх побут, звичаї, поселення, житла, садиби. М. Гугогло [7, с. 82–84] – найвідоміший із сучасних дослідників гагаузької етнографії. Отже, культура гагаузів була предметом наукового зацікавлення дослідників, водночас, як бачимо, бракує інформації про складний період в історії гагаузького народу. У зв'язку з тим, що гагаузи привернули до себе і до своєї історії неабияку увагу, ними почали цікавитися багато вчених, але, на жаль, ніхто не вивчав запропоновану проблему, тому бракує історіографії з цієї теми.

Голод 1946–1947 років є третім радянським голодом в Україні. Механізм творення голоду відбувався шляхом пограбування села через здійснення репресивної хлібозаготівельної та податкової політики, надмірні насильницькі зернопоставки в посушливі неврожайні повоєнні роки [8, с. 56].

Організація радянської влади мала свою чітку ієрархію, яка представляла собою замкнене коло: центр – республіка – область – район – сільрада – колгосп, діяльність партійно-командного апарату.

Якщо для одних народів голод 1946–1947 років був просто трагедією, яка забрала життя тисяч людей, то для гагаузів це був геноцид, тому що вони компактно проживали в регіоні лиха й мали шанс зникнути через масове знищення голодом.

Саме в 40-х роках ХХ ст. влада створила ситуацію, за якої селянська традиційна хліборобська система була розвалена, а нова – колгоспна – перебувала на стадії становлення.

Тільки винирнувши з-під румунської окупації, с. Дмитрівка одразу потрапило в руки радянської влади. У селі почалася колективізація. Люди добровільно вступали в колгосп. У кожному колгоспі була своя їдальня, яка забезпечувала всіх харчуванням. При вступі в колгосп усе забирали. У свою чергу це явище призвело до руйнації традиційного господарства, яке велося вдома: вдома не було ні курей, ні свиней, ні овець, нічого не залишалося. Зменшилася роль жінки, адже вона вже не могла зосереджувати у своїх руках домашнє господарство, як було раніше. Це все впливало на свідомість гагаузів і

зміну їх уявлень у суспільстві [9]. Люди були вимушені працювати в колгоспі, не маючи більше ніякого заробітку й отримуючи мізерну порцію їжі.

Після того як село потрапило під владу більшовиків, воно було мало підготовлене до вступу в колгосп, адже не було навіть окремих таких приміщень, де б зберігалася велика кількість зерна, саме тому часто траплялося, що державне зерно зберігалася в деяких людей удома, бо вони мали великі приміщення для зберігання, і до того ж їм не дозволялося брати цю пшеницю. Але все-таки тим сім'ям було легше, бо їм усе одно вдавалося взяти хоча б жменю звідти [10].

Одними з основних причин голоду вважаються: по-перше, післявоєнні роки, по-друге, засуха та неврожай, по-третє, насильницький характер голоду, оскільки місцеве керівництво забирало весь врожай.

І. Борлак, уродженець с. Дмитрівка, стверджує: «Держава у виникненні голоду не винна. У 1946–1947 роках наше місцеве керівництво зробило велике порушення. В усі колгоспи держава запускала зерно в станцію Аляга (Арцизький район), щоб людей прокормити. А наші “чиновники” відсилали своїх людей, зерно звідси забирали, а людям нічого не давали, ось тому і став голод. Ці люди їли білий хліб, а ми їли “жандру”. Мене доглядали “жандрою”» [9].

Зі слів інформаторів, у 1945 році не йшли дощі, 1946 року врожай у людей був, але його насильно забрали так звані жандарми, не залишивши нічого, до того ж у тому самому році пішов дуже великий сніг, і зерно замерзло, люди не могли зібрати врожай. Помирати почали в 1947 році, а хто і виїжджав із села, то помирав у дорозі. У 1947 році було дуже мало опадів, засуха.

Люди хотіли приховати врожай, але «активісти» все знаходили й відбирали. «Активістів» обирало з місцевого населення керівництво (це найавторитетніші, найгоїстичніші та найнедисциплінованіші індивіди, які можуть залякати населення). «Місцеве керівництво збирало активістів, щоб ті приходили і збирали все: чи то якусь дорожку, чи то якийсь килим. Приїжджали верхом на конях. А ми були беззахисні, і нічого про це наша держава не знала. Але це все відбувалося не у всіх

населених пунктах, тільки в Голиці, Олександрівці та у нас в Дмитрівці, а Нові Трояни, Городне, там все було передано людям і такого голоду не відбулося» [9].

«Активісти» заходили до людей у хату й починали шукати схований урожай, якщо не знаходили, то приходили до тих пір, поки не знайдуть і не заберуть. Ніяких документів «активісти» не мали. Приїжджали верхом на конях з батогами. Якщо не давали врожаю, то застосовували різні види покарань: били батогами, забирали їх, зрештою, напівмертвими відвозили на кладовище. Нині жителі ще пам'ятають імена цих «активістів»: Чолак Іван Іванович (Гарга М'ялка), Петков Пантелій, Баурда Микола, Ташогло Іван, Чолак Андрій Георгійович, Панайотов Микола [11].

Як у кожному населеному пункті, у с. Дмитрівка була певна соціальна диференціація. Це пояснює, що певна соціальна верства мала свій раціон харчування. Наприклад, місцеве керівництво та його прибічники їли білий свіжий хліб, а інші задовольнялися лише найнеобхіднішим, доводячи себе до вбивства власних дітей.

У кого була макуха, їли її. Навесні їли лободу, щавель, дикий часник. Подекуди намагалися використати в їжу речі, виготовлені зі свинячої шкіри. Овечу шкіру з такою метою не використовували, бо вона була гіркою. Їли піту, млинці й мамалигу, шкаралупу з картоплі, кукурудзу, ячмінь, будь-що [12]. Піту робили з води, макухи (*ардал тезя*), борошна та солі. Мамалигу готували з кукурудзяного борошна й води [10]. Ходили на поле, якщо знаходили колосок пшениці, то приносили додому й на ришниці мололи руками. Із цього борошна робили пази, пекли на вогнищі.

Слід зазначити, що склад піти під час голоду був дуже змінений і не мав традиційного смаку, адже інгредієнти, які використовували для приготування піти, змінювали смакові якості страви.

Оскільки місцеве керівництво розуміло ризик великих крадіжок, бо населення вмирало від відсутності умов і засобів для виживання, то воно організувало спеціальні групи, що охороняли поля від людей, які вже могли б піти на все, щоб отримати хоча б маленький шанс, щоб жити самому і зберегти свою сім'ю.

У духовній культурі гагаузів, а саме у свідомості, було вкладено взаємну допомогу один одному, особливо родичам.

З характеру і послідовності перепису населення видно, що сім'ї родичів селилися поруч [13, с. 189]. Під час голоду люди не дуже допомагали один одному, бо не мали чим. Це призводило до руйнації морально-етичних уявлень гагаузів, змінювало їх відношення до людей, до того ж на генетичному рівні закладалася невелика скупість і страх залишитися самому «біля розбитого корита».

Часто люди доносили один на одного. У кого не відбирали продуктів, на них доносили сусіди. Тих, хто доносив, місцева влада заохочувала й усіляко допомагала та підтримувала їх (у деяких випадках давала гроші [14]) для того, щоб вони періодично знову доносили.

У суспільстві загалом убивати собі подібного вважається аморальним і неприйнятним явищем. Неможливо не згадати про людську слабкість, психічні розлади, що призводили до такого явища, як канібалізм. Одним із факторів, який став причиною того, що люди почали поїдати собі подібних, був голод. Це явище було дуже поширене в цьому селі. Був випадок, коли мати власну дитину в печі приготувала і з'їла. І таких випадків багато [15]. Голод убивав повільно і жорстоко. Люди йшли по вулицях, нікого не бачили перед собою, падали, хто вставав, а хто і зостався на місці та й помирав.

Голод 1946–1947 років призвів до трансформації багатьох сфер культури гагаузів. Це відобразилося і в родинній обрядовості, і у весільній та поховальній. «До голоду все було, та все й добре проходило, а під час голоду нічого такого не було. Священиків не було, всі вони поїхали в Румунію. Ніхто нічого не відспівував. Церква була закрита до 1980-х років. Усі обряди влаштовувалися дідами, які більш-менш були освідченні. Замість церкви був спортзал. Вінчання влаштовувалися в інших селах та в Олександрівському монастирі (поруч з селом Олександрівка, де теж проживали гагаузи). Дітей хрестили в Валя-Пержей (село на території Молдови) або брали з цього села священника сюди, і проходив обряд тут» [15].

Зростання диференціації селянства відбулося на весільних традиціях. Збільшилася роль економічних чинників у питаннях шлюбу, змінився весільний ритуал. Бідні селяни прагнули спростити його (з'єднати ряд обрядових дій, змен-

шити кількість запрошених на весілля), оскільки виконання його було пов'язане з величезними витратами. У багатих сім'ях спостерігалася зворотна тенденція. Слід зазначити, що кількість дарів і склад приданого на весіллі, значна кількість пригощань тощо також залежали від соціального й майнового стану сім'ї [15].

Гагаузький весільний ритуал – традиційний у своїй основі. Його структура могла змінюватися залежно від соціально-економічних та інших чинників. Так, при насильницькому або фіктивному викраданні нареченої, добровільному відході нареченої до жениха весільний ритуал спрощувався. З нього випадав ряд обрядових циклів [4, с. 87]. Нові умови сприяли зміні патріархальних пережитків, зміцненню демократичних засад у сім'ї, збільшенню самостійності молоді в шлюбному виборі.

Відсутність відповідних матеріальних умов у сім'ї, низький рівень медичного обслуговування й інші чинники були причиною дуже високої дитячої захворюваності і смертності. З раннього дитинства привчали дітей до праці, навчали правил поведінки в сім'ї, суспільстві, виховували повагу до старших і слухняність. Одруження після досягнення шлюбного віку узгоджувалося зі старшинством [6, с. 234].

«Розповідали, що коли в давнину, ще до голоду, коли приходили сватати дівчину, то вимагали в неї викуп “toprak parası”, тобто декілька десятин землі. Бувало і так, що дівчина шити, навіть ткати не вміла, але мала багато землі, так їх забирали одразу. Був випадок, коли за дівчину батько не хотів лишню десятину дати, так свати розвернулися та й пішли. Прийшлося наздоганяти, і що ви думаєте, прийняли її, але спершу батько пообіцяв дати землю» [13].

Під час голоду цього взагалі не спостерігається, а після вже зникає як особливість обряду сватання. Як бачимо, обрядовість максимально спрощується. Тим паче простежується вплив радянської влади, яка позакривала церкви, і саме це є дуже впливаючим чинником того, що багато із сімейної обрядовості зникає, не маючи можливості реалізуватися в житті.

Згідно з нормами звичаєвого права гагаузів, статус жінки й чоловіка в сім'ї є принципово різним. Традиційно взаємовідносини чоловіка й жінки засновували-

ся на верховенстві патріархальних устоїв. Главою сім'ї вважався старший у сім'ї чоловік. Статус чоловіка й жінки в гагаузькій сім'ї був визначений правилами поведінки, нормами етикету, які закріплювали і висвітлювали підлегле становище жінки на побутовому рівні. Статус голови сім'ї дружина отримувала тільки в тому випадку, якщо її сини були неповнолітніми [6, с. 194]. Жінка в гагаузькій культурі починає домінувати під час голоду 1946–1947 років, бо, залишаючись одна з усім господарством без підтримки чоловіка, який переважно й не виживав під час голоду, вона починала керувати всіма галузями домашнього господарства, стаючи головою сім'ї, що не притаманне для цієї культури.

У зв'язку з низьким матеріальним положенням сім'я ховати померлого не мала за що, та й церква в той час була заборонена. Кардинальні зміни сталися в поховальному обряді. Немає сенсу вести мову про трансформацію обряду, оскільки його практично не існувало, та й закопувати не завжди було кому. Збирали на підводи. Сільрада назначала людей, які збирали померлих. На території кладовища ховали (скидали) в одну велику яму, присипаючи кількома шарами.

Певною мірою на процес етнічної традиції прямо або побічно впливала держава через посилення системи позаекономічного примусу й фізичної дії. Ряд традицій, що належать до галузі звичайного права, значно еволюціонували і мінімальною мірою змогли зберегти архаїчні риси. Певним чином трансформувалися ті звичаї і традиції, які були безпосередньо пов'язані з соціально-економічними умовами, що змінювалися: звичай спадкоємства, весільна обрядовість (форми укладення шлюбу та ін.), типи і структура утворення сім'ї тощо. Зміни, які сталися в галузі економіки, вплинули на побут, деякі ціннісні установки, а також на традиційні форми одягу. На збереження народних традицій і на долю деяких звичаїв та обрядів значний вплив здійснили церква, життєвий устрій, компактне проживання в сільській місцевості, громадські начала. Особливу роль в механізмі трансляції традицій відігравала громадська думка.

Голод 1946–1947 років приніс багато лиха, страху, смертей такому народу, як гагаузи, адже постраждали вони від свого

ж місцевого керівництва, яке вело загарбницьку політику. Прикро те, що держава забезпечувала прожитковим мінімумом людей, але ніхто не знав, що і як відбувається всередині села. Події 1946–1947 років негативно вплинули на моральний стан суспільства. Цинізм і подвійні стандарти в діях радянського режиму, на жаль, стали орієнтиром для багатьох селян, для яких пограбування, крадіжки, доноси ставали одним з основних засобів виживання.

Література

1. История городов и сел УССР Одесской области. – К., 1969.
2. *Шабашов А. В.* Гагаузы. – О. : Астропринт, 2002.
3. *Маруневич М. В.* Поселения, жилище, усадьба гагаузов Южной Бессарабии XIX – начала XX века. – К., 1983.
4. *Курогло С. С.* Семейная обрядность гагаузов в XIX – начале XX в. – Кишинев, 1980.
5. *Покровская Л. А.* Мусульманские элементы в системе христианской религиозной терминологии гагаузов // Советская этнография. – 1974. – № 1. – С. 142.
6. *Квилинкова Е. Н.* Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности. – Кишинев, 2007.
7. *Гугогло М. Н.* Гагаузская антропонимия как этнографический источник // Советская тюркология. – 1973. – № 2. – С. 82–84.
8. *Маковийчук И. М., Пилявец Ю. Г.* Голод на Украине в 1946–1947 годах // Украинский исторический журнал. – 1990. – № 8.
9. Записано від Івана Миколайовича Борлака, 1946 р. н., у с. Дмитрівка Болградського р-ну Одеської обл.
10. Записано від Панаса Танасогло в с. Дмитрівка Болградського р-ну Одеської обл.
11. Записано від Анастасії Челак у с. Дмитрівка Болградського р-ну Одеської обл.
12. Записано від Михайла Григоровича Міогло, 1939 р. н., у с. Дмитрівка Болградського р-ну Одеської обл.
13. Записано від Анастасії Панасівни Тишиної, 1943 р. н., у с. Дмитрівка Болградського р-ну Одеської обл.
14. Записано від Надії Іванівни Фотієвої, 1929 р. н., у с. Дмитрівка Болградського р-ну Одеської обл.
15. Записано від Дмитра Петровича Станчева, 1927 р. н., у с. Дмитрівка Болградського р-ну Одеської обл.